

HASZNOSÍTHATÓ-E AZ „ÉRTELMEZÉS HATALMA”?

Újabb antropológiai módszerek kutatási eredményeinek hatása vallási kisközösségekre és környezetükre¹

[DOI 10.35402/kek.2020.4.7](https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.7)

Absztrakt

Az elmúlt években hazánkban egyre erőteljesebben fogalmazódott meg az a tudománypolitikai elvárás, hogy a tudományos kutatások hogyan hasznosulnak közvetlenül a társadalomban; ez gyakran legitimitási kényszerré válik. Írásomban erre kritikusan reflektálva azt vizsgálom, hogy egy Kárpát-medencei új vallási mozgalom körében végzett vallásantropológiai terepmunkám során (2010–2018) milyen közvetlen és közvetett hatásokat tapasztaltam a csoport, annak társadalmi környezete és írásaim olvasóközönsége körében; szabad-e egyáltalán gyakorlati hatást elvárni az ilyen kutatásoktól. Három esettanulmányban elemzem kutatói jelenlétem hatását és publikációim recepcióját, etikai kérdéseket is érintve. Az elsőben a kutatói csoport tűzönjárás-rítusához való viszonyának változását elemzem, a másodikban a csoport belső tudáskészletéhez való státuszfüggő hozzáférést (küszöbnarratívákat); a harmadikban az angyal szó jelentésváltozását teszem diskurzuselemzés és kognitív szemantikai vizsgálat tárgyává.

Abstract

There is a requirement in the current Hungarian science-policy to express how the research affects the society, especially seeking the positive (direct) impact on the studied social groups. This often results in a compulsory utilitarian argumentation as a legitimization of the contribution to knowledge. I wanted to reflect critically on this phenomenon, analysing the direct and indirect impacts of my anthropological researcher status, the research itself, and the outcomes (scholar works) based on my anthropological fieldwork among a new religious movement in the Carpathian Basin. I study direct and indirect impacts by outlining three case-studies.

¹ Az MTA által szervezett, „A néprajztudomány helyzete és jövője IV.” konferencián 2019. október 8. napján ugyanezzel a címmel tartott előadásom írott változata.

In the first one, I show the group's relation to the fire-walking that was an emblematic evangelization ritual of the group. In the second one, I analyse the status-dependant access to the (esoteric) knowledge of the group (threshold narratives). The third one is a discourse analysis and cognitive semantic study, dealing with the change of meaning of the word *angel* in the group.

A kortárs magyar tudományosság – nem kis részben politikai elvárásoknak engedelmességekben – egyre gyakrabban teszi fel a kérdést: hogyan hasznosul az adott társadalom- vagy kultúrátudományi kutatás a társadalomban és a gyakorlatban. Ilyen kérdésselvetéssel kaptam én is meghívást az MTA által szervezett, 2019. október 8. napján tartott, „A néprajztudomány helyzete és jövője” című tudományos konferenciára is, de válaszként eltért az előzetes elképzelésektől. A miértre a választ ebben az írásomban adom meg. Kutatási eredményeim „hasznosulásának” elemzése előtt három esettanulmány segítségével ismertetem, milyen új vallásantropológiai, vallási néprajzi eszközöket alkalmaztam kutatási módszerként, és ezekből rajzolódik ki – mintegy posztmodern önreflexióként –, hogy kutatásaim és tudományos publikációim milyen változást okoztak a vallási kisközösség és/vagy környezete életében. Általánosságra törekvő kérdésem azonban a következő: lehet-e, és ha igen, milyen jellegű hasznosulást lehet elvárni az új vallási mozgalmakat kutató vallásantropológiai és vallási néprajzi munkáktól?

A Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék hallgatójaként, majd doktoranduszaként 2008 óta végzek tartós résztvevő megfigyelésre, interjúkra és online etnográfia-ára épülő terepmunkát Kárpát-medencei új vallási mozgalmak körében. Ennek során egy újpogány csoportot (a somogyi Karaul táltos köré szerveződő Aranykopjások csoportja), egy, a New Age és az újpogányság között elhelyezhető ökológiai mozgalmat (Bolyafészek) és egy erdélyi népi próféta („dénés

Próféta”)² által szervezett ökumenikus, karizmatikus keresztény megújulási mozgalmat (a „fények” csoportját) kutattam. Legintenzívebb terepmunkámat az utóbbinál folytattam, írásom is ennek tanulságaira épül. Többhelyszíni terepmunkám során hét és fél éven át (2010 és 2018 között) követtem a csoport szerveződését, eseményeit, tagjaik életvilágát szerte a Kárpát-medencében (és az online térben is).³

A próféta 2008-tól szülőföldjéről, a Székelyföldről kiindulva missziós utazásai során bejárta a környező országokat, és barátokra, támogatókra, tanítványokra talált. Belőlük jött létre 2008 nyaratól az a vallási mozgalom, amelyben a *Szent Lélekkel* betöltekezett tagokat *fényeknek* nevezik. A csoportra ez a karizmatikus cél a legjellemzőbb.⁴ A csoport létszáma kutatásom időszaka alatt 100 és 200 fő között változott, legtöbben közülük a Vajdaságban élnek. Békés, boldog életre törekednek – ehhez a Biblia (pontosabban: csak az Újszövetség) alapos ismerete mellett a „személyes Szent Lélek” és a próféta iránymutatásait hívják segítségül. Legtöbbjük katolikus, de vannak köztük reformátusok, és néhány unitárius is – az ökumenikus jelleg miatt mindenki megtartja kötődését saját lokális gyülekezetéhez. Otthonosságérzetet és szeretetet nyújtó közösségre, az eredeti (fundamentális) kereszténységhez visszatérő világképre vágyó útkeresésük kétségtelenül rokonítható sok, a kereszténységen belüli és kívüli vallási és nem vallási mozgalom céljaival.

Terepmunkám során a csoportdiskurzus részese lettem. Elöttem változott meg néhány tag

viszonyulása és tudáskészlete (néha radikálisan), sokuk el is hagyta a csoportot. Feltárult előttem egy dinamikus folyamat, ahogyan a résztvevők által a csoport megalkotja (és újraalkotja) önmagát. Néhány narratívum és fogalom a szemem láttára kapott új jelentéseket és sajátos funkciókat. A Biblia értelmezésében és a próféta tanításainak fogadtatásában is gyakran eltértek álláspontjaik. Az egyes tagok értékviszonyulását, tudását, életvilágaik sokszínűségét tartós terepmunka nélkül nem tárhattam volna fel. A viszonylag kis csoportlétszám miatt minden tagot és résztvevőt többé-kevésbé személyesen megismertem, egyéni életvilágukat és csoporton belüli aktivitásukat egyaránt (az online és offline térben is). Vallási csoportot kutattam, miközben egyéneket láttam, akiknek részben hasonló, másrészt nagyon eltérő tudáskészlete, érzései, emlékei vannak. Egyre nehezebbnek tűnt a csoportról általánosságokat megfogalmaznom: rájöttem, hogy hiába próbálnék a csoportot szakterminusokkal leírni, hiába próbálnám kategóriákba sorolni a tagokat és magát a mozgalmat, ezekbe a résztvevők csak bizonyos része, és csupán bizonyos fokig lenne besorolható, továbbá nem sokat tudnánk meg arról, hogyan élnek, miként alkotják meg valóságképüket.

A gyűjtött anyag (tereplaplóim, jegyzet-im, archivált online tartalmak, hang-, kép- és videófelvetelek stb.) előttem tornyosuló adatokból, pillanatképekből állt. Legfeljebb a változások egymásutániségében ad ki egy valamelyest árnyaltabb, dinamikus képet. A diskurzus és az általa létrejövő-alakuló kognitív valóságkonstrukció per definitionem időbeliségében és az érzékelés egyéni mintázataiban létezik.⁵ A csoport tagjai ezek mentén alakítják ki megélt, vernakuláris (saját, helyi) vallásosságukat, és egyedi képüket a csoportról – elhelyezve benne magukat, kialakítva saját identitásukat is. A csoport léte az összekapcsolódó egyéni tudásokból (adatok, normák, narratívák, emlékek) és érzésekből (attitűdökből, változó viszonyulásokból) vezethető le. Kutatási anyagom értelmezéshez a hálózatelmélet, a diskurzuselemzés, a hermeneutika, a kognitív szemantika eredményeinek

2 A csoport émikus írásmódját követem. Péter Dénes, aki 1951-ben Homoródkarácsonyfalván született, és beszámol róla, hogy mielőtt egyik, a mennyországba tett utazása során 2008. január 6. napján megkapta a próféta elhívását, 22 éven át tanította a Szent Lélek (ez is a csoport írásmódja). Lélekutazásairól és látomásairól a középkori látomásirodalommal összevethető képgazdagsággal számol be (részletesebben ld. Csáji 2015, 2019a).

3 PhD dolgozatomat is e csoportról írtam „A fények prófétája (Egy Kárpát-medencei új vallási mozgalom valóság- és kultúrákonstrukciós folyamatainak vizsgálata)” címmel.

4 A fények különböző karizmákat kaphatnak, amelyek közül a leggyakoribb a gyógyítás, az evangelizáció, az áldásadás és a lelki vezetés képessége, de sokuk végez „halottkísérést” (a túlvilágra átjutni nem képes elhunytaknak), és néhányan bizonyos szintű jövőbe látási képességek birtokába is jutnak. A pünkösdi ébredési mozgalmaktól eltérően a karizmák közül itt hiányzik a glossolália (nyelveken szólás), továbbá a csoport praxisában nem szerepel az extázis és az ördögűzés sem (vö. Hollenweger 1997; Kleinhempel 2003).

5 Bár Michel Foucault diskurzuseleméletét alkalmaztam (1998, 2000, 2001), ennek egyik alapfeltevésére (a diskurzív valóságkonstrukcióra) már 1536-ban ráértett Pesti Mizsér Gábor is, amikor Újszövetség-fordításának előszavában az alábbiakat írta: „...rendszerint olyanok vagyunk, amilyenek napi beszélgetéseink” (1536, 3). Egyszerre vagyunk a kommunikatív valóságkonstrukción alanyai és alakított „tárgyai”, ahogy Clifford Geertz fogalmazott: „az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat” (2001:196).

felhasználásával az antropológia számára alkalmazható új, pragmatikus módszer kidolgozásába kezdtem. Újra kellett fogalmaznom kutatói kérdésemet is: nem arra voltam immár kíváncsi, hogy *milyen* az általam kutatott csoport, hanem arra, hogy *mi történik* a csoport résztvevőinek *kognitív világában, hogyan alkotják meg kommunikációjuk során a valóságot*.

1. A parázsonjárás rítusának tündöklése és bukása

Kutatásom első szakaszában (2010–2012) még meglehetősen statikus kép rajzolódott ki előttem. A próféta személyéről, a csoport vallási alkalmairól, a tagok lokális környezetében a csoport megítéléséről írt első átfogó elemzésemet (Csáji 2013) kérésükre eljuttattam nem csupán a prófétahoz, hanem a próféta szülőfalujában élő főbb adatközlőimhez is. Ebben többek között azt elemeztem, hogy a csoportban megismert egyes narratívumok, vallási előírások milyen szokatlanok a kívülállók számára, és még a csoporttagok is idegenkedve fogadnak néhány beszámolót a próféta (Szent Lélek vezetésével történt) bolygóközi, vagy épp a pokolba tett utazásáról. Elemeztem azt is, hogy a csoport egyik vallási rítusa, az evangelizációs céllal szerte a Kárpát-medencében megrendezett tűzönjárás (parázson járás) megítélése korántsem egységes a csoporton belül, de a kívülállók részéről sem. Ezt az evangelizációs technikát a csoport 2010-ben kezdte meg (előtte csak egy-két tag ismerte), és már 2011-ben a csoport emblematikus gyakorlatává vált.

Elemzésemet a próféta nagyon alaposan áttanulmányozta, és a csoport akkori legfontosabb közösségi eseményén, a 2013-as pünkösti zárandoklaton váratlan bejelentést tett. A csoport négy napon át gyalogolt a Kis-Homoród völgyéből, Homoródkarácsonyfalváról Csíksomlyóra, majd vissza, amikor az út végén a próféta közölte, hogy a Szent Lélek „leállította” a tűzönjárás gyakorlatát, a következő szavakkal: *„Erős próféciát kaptam. Röviden úgy mondanám, a mennyieiek a tűzön járást a továbbiakban leállították. Meg a fénytárgyakkal történő csodatételt es. Nem mintha ezek valami rossz dolgok volnának. Csak a továbbiakban nem e felé irányít minket a Szent Lélek”*. A váratlan bejelentést a csoport jelenlévő tagjai csodálkozva fogadták, hiszen néhányan már elkezdtek szervezni a következő parázson járást, a zárandoklat záróeseményeként. Természetesen nem csupán a publikációmnak

tulajdonítom ezt a hirtelen változást, hiszen a próféta már korábban felismerte, hogy néhány csoporttag tüntetőleg távol maradt még a közelükben megrendezett tűzönjárásoktól is, és voltak, akik kifejezetten hangot adtak ellenérzésüknek (főleg egymás között, aminek híre eljutott a prófétahoz). Másrészt ezek az evangelizációs alkalmak a kívülállók körében sem arattak osztatlan sikert, nem váltották be azt a várankozást, hogy a csoport létszáma ezzel jelentősen megnövelhetik. Bár sokak számára a parázsonjárás meggyőző demonstrációja volt a hit erejének, és egyfajta csodaként értelmezték, de csak nagyon kevesen váltak közülük a csoport aktív tagjaivá. Tehát írásom inkább feltette az i-re a pontot, vagy néhányak számára megkönnyítette a felismerést, hogy ez a gyakorlat inkább megosztó, mintsem sikeres evangelizációs eszköz.

Azt tapasztaltam, hogy 2011 és 2013 között az eleinte alig ismert rítus ismerete gyorsan terjedt a tagok között, majd 2012-ben a sok közös élmény és a külvilág reakcióinak tapasztalata alapján egyre többen kezdték kritikusan szemlélni ezt a gyakorlatot. Az évek alatt általam gyűjtött anyag diskurzuselemzése során jól nyomon követhetővé vált számomra, hogy a tűzönjárás-narratívum beszédszekvenciája (a beszédesemények gyakorisága) hogyan változott, és az is, hogy mennyire érdekelte a tagokat a kívülállók véleménye. Az első szakasz (2010–2012) magas szekvencia mellett belső fókusz (egymásra figyelés) tendenciáját 2012–2013-ra felváltotta a magas szekvencia mellett a külső fókusz (külvilágra figyelés). Ez vitába torkollott (2013–2014), és utána a beszédszekvencia visszaesett (2015). Ekkor a fókusz ismét a csoporton belülré helyeződött, a saját élmények, emlékek újramesélése, narratív emlékezteté válása során, ami kis mértékben ugyan, de megemelte a tűzönjárás-narratívum beszédszekvenciáját, a csoportemlékezet pozitív részeként őrizte meg a tűzönjárást, mint a csoport „hőskorának” egyik elemét. A látszólag a csoport egyik legemblematisabb, mintegy közös reprezentációként és evangelizációs stratégiaként jelentkező tűzönjárás gyakorlatának bonyolult háttérfolyamatait tudtam feltárni az antropológiai diskurzuselemzéssel. Kirajzolódott előttem, ahogy a csoporton belül kisebb, főleg lokális beszélőközösségek (Hymes 1974), értelmező közösségek (Fish 1980) alakultak, ahol saját értelmezések formálódtak. Egyes értelmezések „cirkuszi mutatványnak” tekintették a rítust, de főleg a próféta azon demonstrációját, amikor fém tárgyakat helyezett kezére, arcára (pl. pénzből a homlokán keresztet rakott ki), melyek nem estek le

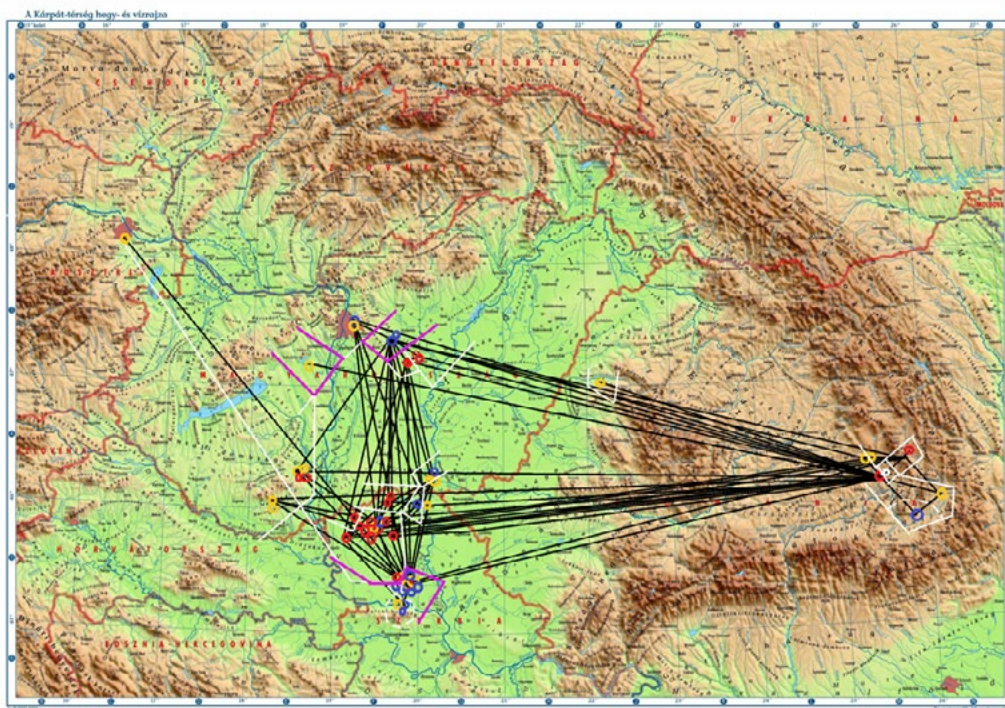
a bőréről. A többség azonban továbbra is pozitívan viszonyult a szokáshoz. Néhányan egyszerűen távol maradtak az ilyen alkalmaktól, amit mások féltékenységnek/félelemnek, nehezen érthető passzivitásnak tekintettek, amiben a távolmaradók hitének gyengeségét, bizonytalanságát látták.

Egy későbbi publikációmban a hálózatelemzés segítségével 2010 és 2013 között féléves időszakokban ábrázolva, külön-külön térképre vitt hálózati ábrákon mutattam be azt a változási folyamatot, ahogyan a tűzönjárás ismerete elterjedt a csoportban, majd a hozzá való viszonyulást fehér, sárga, kék és piros körökkel jeleztem az egyes csoporttagok alapegységeit ábrázolva (Csáji 2019b). Ezek közül az egyik hálózati ábrát láthatjuk az 1. képen, történetesen a 2013 tavaszáról készült „pillanatképet”. A fehér kör azt a szűk lokális kört (családot) jelzi, akinek még ekkor sem volt közvetlen tapasztalata erről a szokásról, a sárga körök jelzik azokat az egyéneket, családokat, akikről nem tudtam megállapítani viszonyulásokat, főleg amiatt, mert passzívák maradtak. Pirossal ábrázoltam azokat, akik egyértelműen kinyilvánították pozitív attitűdjüket a tűzönjárással kapcsolatban, míg kézzel azokat, akik egyértelműen negatívan viszonyultak hozzá. 2010 és 2013 között minden egyes ábrázolt időszak hozott változást

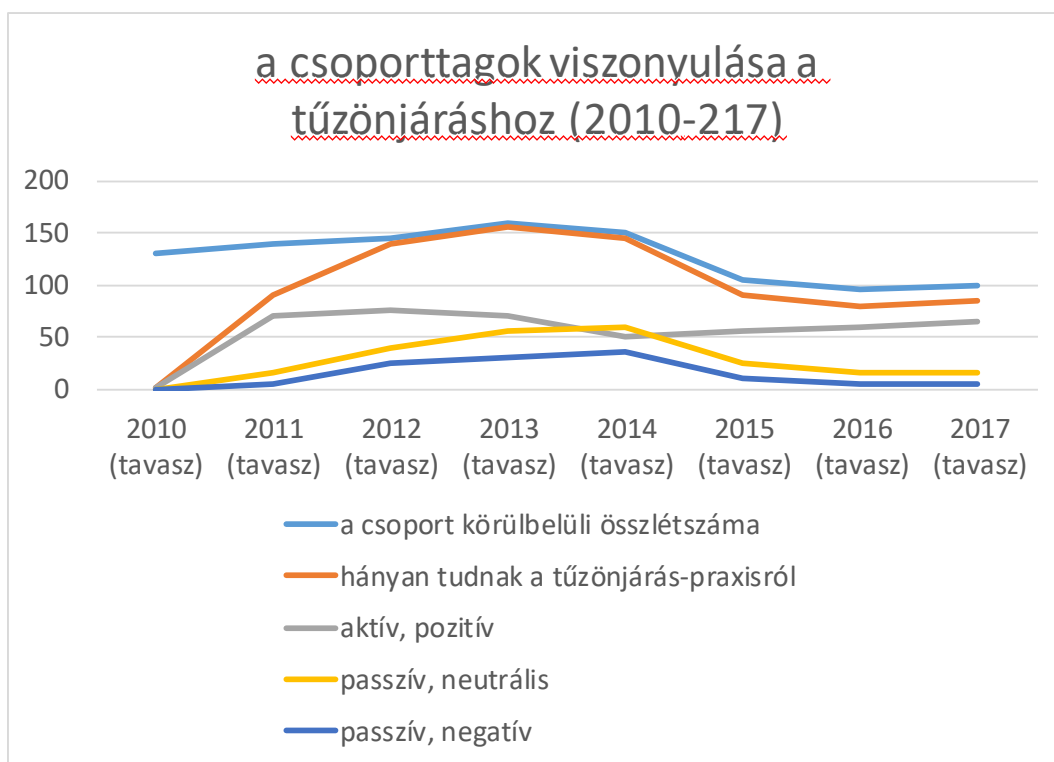
az előzőhöz képest, így mint a filmkockák rajzolják ki a „pillanatképek” sorozatából azt a dinamikus folyamatot, amit nyomon követtem.

Az 1. képen látható hálózati ábra a csoportot mint skálafüggetlen hálózatot mutatja, továbbá a csoporton belüli ún. *hub*-ok (klikkek) kialakulását (Barabási et al. 1999). A teljes hálózat klaszterezettsége nő, a fokok közötti átlagos távolság csökken ugyan, de a csoporton belüli kommunikáció legalább néhány fontos kérdésben alcsoportokra tevődik át, magyarul a ki kivel és miről beszél kérdésre témánként eltérő hálózati struktúrát ábrázolhatnánk (vö. Wallmann 1986; Castells 2005). Ez a kisvilág-tulajdonságon belül is a hálózat széteséséhez vezethet – ezt láthatjuk az 1. képen a töredezettség vastagabb, lila törésvonalain belül – ez utóbbi azokat a tagokat, családokat jelzi, akik kiléptek a csoportból (vö. Albert – Barabási 2002).

Ezt egyúttal grafikonon is ábrázoltam, ahol jól láthatók a változás fő trendjei, és az is, ahogyan éppen a tűzönjárással kapcsolatos viták kibontakozása után a csoporttagság visszaesik (egyes csoportrészek és egyének elhagyták a prófétát). Ez látható a 2. képen.

1. kép: a „tűzönjáráshoz” való viszonyulás változásának egyik szakasza: 2013 pünkösdjének időszaka; és az értelmező közösségek (alcsoportok) kialakulása a „fények” tagjai körében

2. kép: A csoporttagság ismerete a csoport tűzönjárás-praxisáról és ennek megítélése (+/-/0)

A próféta szándéka egyértelmű volt a megszűntetéssel kapcsolatban: elejét kívánta venni a csoport megosztottságának, és megelőzni egyes tagok eltávolodását, kilépését, továbbá a csoport kívülálló felé mutatott arculatát kevésbé megosztóvá tenni. Azzal azonban, hogy a próféta a 2013-as pünkösdi zárandoklaton bejelentette a tűzönjárások beszüntetését, egyúttal demonstrálta saját szakrális hatalmát, döntéshozatali hatáskörét a csoport felett. Így maga a beszüntetési aktus, és nem csupán annak ténye is jelentőséggel bírt a csoporton belül. A döntés hatására azok a tagok sem szerveztek több tűzönjárást, akik ezt önállóan, a prófétától függetlenül is megtették az előző két évben.

Kutatásom egyik izgalmas eredménye az volt, hogy még 2010–2012 között sem volt egyöntetű a csoporton belül a tűzön (parázon) járás megítélése, és egyre több hangot adtak ellenérzéseiknek is, de ők a tartós terepmunka, a résztvevő megfigyelés és diskurzuselemzés nélkül „nem látszottak” volna a kutatás számára. Az tehát, ami első ránézésre emblemikusnak, általánosan elfogadottnak és közös reprezentatív stratégiának tűnik, valójában a vallási csoport későbbi szakadását előkészítő egyik fontos ok volt azért, mert elvált egymástól a nyilvános (a csoporton belüli mainstream, a vezető által

is preferált) és a nem nyilvános (kisebb csoportrészekben belül és a csoporton kívüliekkel megbeszéltek) diskurzus,⁶ ami által a csoport diskurzusteret – zömmel lokális diskurzusok mentén – feltöredezték. A törésvonalakon belül olyan ad hoc értelmező közösségek alakultak ki, amelyekben nagyon eltérő olvasatok és viszonyulások jelentek meg. Végül soron a csoport meghasonlott (a témában a diszkurzív valóságkonstrukció darabjaira hullott), ami visszahatott a tűzönjáráson kívüli beszédtemák változásaira is (szektásság-vád megítélése, a próféta csoporton belüli legitimitációja stb.).

Csak kevés tagnál tapasztaltam radikális változást a tűzönjárás megítélésében 2010 és 2013 között,

⁶ Az általam alkalmazott Foucault-i diskurzuselmélet szerint a diskurzus nem az egyedi beszélgetés vagy írásmű, hanem *megszámíthatatlanul sok kommunikációs aktusból álló időbeli szövedék (sorozat, szóródás), ami valóságélményeket (tudást és valóságkonstrukciókat) hoz létre – tehát valóságészlelésre és -alkotásra irányuló nyelvi praxis. Nem valami, hanem valamik sorozata: közléseké és jelzéseké, amelyek számos beszédesemény során keletkeznek* (vö. Foucault 1998, 2000, 2001). E beszédesemények által konstituálódik tudásunk: a narratívákból, adatokból, érzésekből és értékviszonyulásokból álló *regiszter*. Nem az objektív valóság leképzése ez, hanem valóságalkotás és -újraalkotás (vö. van Dijk 1985, 1997).

mégis ez a viszonylag csekély, mintegy 15-20%-osra növekvő elutasítottság-arány elég volt a csoporton belüli külön értelmezések megindulásához. Másoknál azt tapasztaltam, hogy nem a saját véleményük változott meg (bár kisebb változások megfigyelhetők voltak sokaknál), hanem az egymásra rétegződő élmények, pozitív és negatív visszacsatolások okozták azt a felismerést, hogy a tűzönjárás a csoport egyik megosztó, destruktív rítusává vált 2012 végére. A tűzönjárás megítélése ettől még pozitív maradt a többség számára. A tűzönjárás „emblematikussá váláshoz” és eltűnéséhez is elegendő volt a tagság töredékének aktív közreműködése. Ez óvatosságra int minket azzal kapcsolatban, hogy egy-egy jelenség vagy radikális változás mögött mennyiben feltételezhetünk (kutatóként, kívülállóként) egységes, vagy akár többségi csoportviszonyulást. A mégoly jellegzetesnek és látszólag közösnek feltételezett narratívák, szokások, döntések, értékviszonyulások mögött is bonyolult háttér folyamatok húzódnak meg, aminek feltárására az antropológiai diskurzus-elemzés alkalmas eszköz lehet.

2. Küszöbnarratívák – a tudáshoz való hozzáférés fokozatossága

Azt követően, hogy az első róluk szóló publikációt (Csáji 2013) a próféta és a csoport megismerte, egy másik jelentős változás is történt: felerősödött az általam „küszöbnarratívák rendszerének” elnevezett narratív hozzáférési fokozatosság normává válása.

Kutatásom első évében még a kívülállók is viszonylag hamar és könnyen hozzáfértek bármilyen adathoz, narratívához, ami a csoporton belüli narratívakészletet nyíltta, a csoport normáit egyöntetűvé tette. Ez azt jelenti, hogy amikor egy érdeklődő találkozott a prófétával vagy valamelyik tanítványával, a beszélgetés során szinte bármely téma szóba jöhetett, sőt, néha egymásra licitálva említették meg a legkülönbözőbbnek ható lélekutazásokat is: a próféta galaktikus utazását az ufók lakta bolygóra, a mennyországba és pokolba, illetve az angyalok „valódi” formájáról szóló (ld. 3. kép), vagy épp a próféta reinkarnációra vonatkozó elképzelését, a lelkek mennybéli megtisztulásának és újjászületésének beszámolóját.

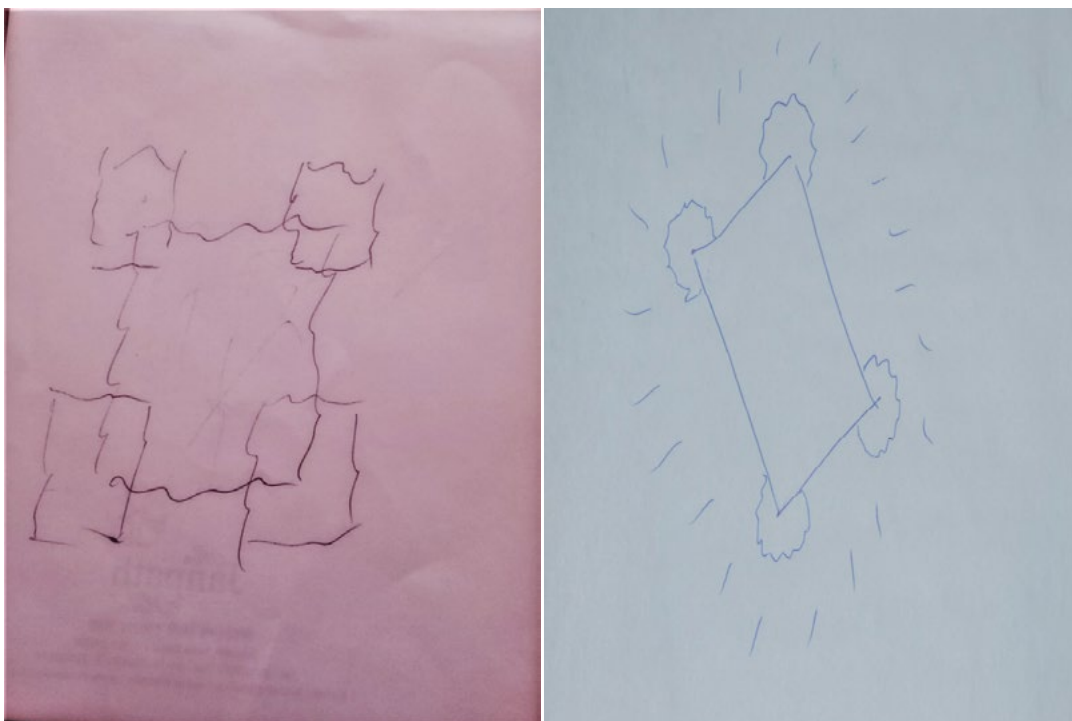
Ez egyrészt azt eredményezte, hogy a kívülállók – és kutatóként én magam is – először a különösré, a szokásostól nagyon eltérőre figyeltek fel. Emiatt sokkal többen ijedtek meg ezektől a túl újszerű,

egzotikus tanításoktól, történetektől, szabályoktól, mint később, amikor a küszöbnarratívák rendszere érvényesült. Másrészt pedig gyakrabban merültek fel azok a témák, amelyek még a csoporton belüli tagságot is megosztották: ilyen volt például a galaktikus utazás, és az űrlények bolygóján tett látogatás és a reinkarnációtan.

A csoporthoz eljuttatott 2013-as publikációmban kiemelttem azokat az anomáliákat, amelyek egyes „nagyon sajátos” narratívum, elbeszélés, szabály okoz a kívülállókban vagy a még nem „fény státuszú” csoporttagokban. A próféta és a tanítványai lokális környezetében végzett terepmunkám során úgy találtam, hogy a helyi társadalmi környezetük is elsősorban ezekre az elbeszélésekre reagál neurotikusán, sőt, ezek alapján ítélik meg magát a csoportot.

A 2013-as hosszú elemzésem során kifejtettem az extrémítással és a különleges elképzelések csoporton belül megszokottá válásával kapcsolatos eredményeimet. A társadalmi kontextust és a csoporton kívüli fogadtatások skáláját is felvázolva úgy találtam, hogy éppen a legemblematikusabbnak vélt narratívák, szabályok a leginkább megosztók. A tagok is érezték, hogy egyes témák kevésbé „hatásosak” a kívülállók felé, ahogy ők fogalmaztak: „rázósabbak”. Egyre többen voltak közülük már 2011–2013-ban, akik figyelni kezdtek arra, hogy ne ijesszék meg a kívülállókat; akkor meséljenek el egy „nagyon különös” lélekutazást vagy csoporton belüli szabályt nekik, ha már úgy érezték, fel van készülve rá az újonnan érkezett. Nem kimondott törekvésként, csak afféle disztingváló képességként indult meg annak a fokozatiságnak kiépülése, amit a próféta később (2015) már sokkal határozottabban fejtett ki számomra: „*Tudnom kell, hogy kinek mit szabad elmondanom. Ha azonnal súlyos dolgokat tudna meg, azt meg sem értené! Nem lehet azonnal bárkinek bármit mondani. Fokozatosan kell [elmondani]. Nem akarom, hogy elforduljanak, bolondnak nézzenek*”. E felismerésében a legtöbb tanítványa is osztozott, és egyre tudatosabban tartották magukat ahhoz, hogy vannak rejtettebb, túlságosan sajátos témák, szabályok, tanítások, és vannak olyanok, amelyeket már viszonylag hamar meg lehet osztani kívülállókkal, vagy legalábbis azokkal, akik kimutatták érdeklődésüket.

Évek alatt alakult ki az lépcsőzetesség, hogy egyes narratívákat, szabályokat, ismereteket már a kívülállók, érdeklődők is megismerhetnek, míg mások csak azok számára válhatnak ismertté, akik

3. kép: dénes Prófeta saját kezű angyalábrázolása balra (2016), és egyik tanítványáé (2014)

kinyilvánították fogékonyságukat a csoport iránt (ők lehetnek keresők, érdeklődők, támogatók). Amikor pedig valaki kinyilvánította, hogy a próféta segítségével kívánja – ismét énikus kifejezést használva – „megkapni a Szent Lelket” (betölteni vele), az ehhez vezető úton a próféta és a belső kör egyre több új információval látja el („kérővé” vagy „Szent Lelket kérővé” válik a csoport szóhasználatában). Végül soron pedig azok a tanítványok, akik a próféta iránymutatásai szerint a tanulási út végén ünnepélyes esküvel megerősített közvetlen, bensőséges kapcsolatra léptek a Szent Lélekkel (őket nevezik „fényeknek”), megtudhatják, hogy mindenkinek más-más „segítő” Szent Lelke van (a prófétának immár a második), és az új vallási mozgalom legrejtettebb titkaihoz is hozzáférhetnek.

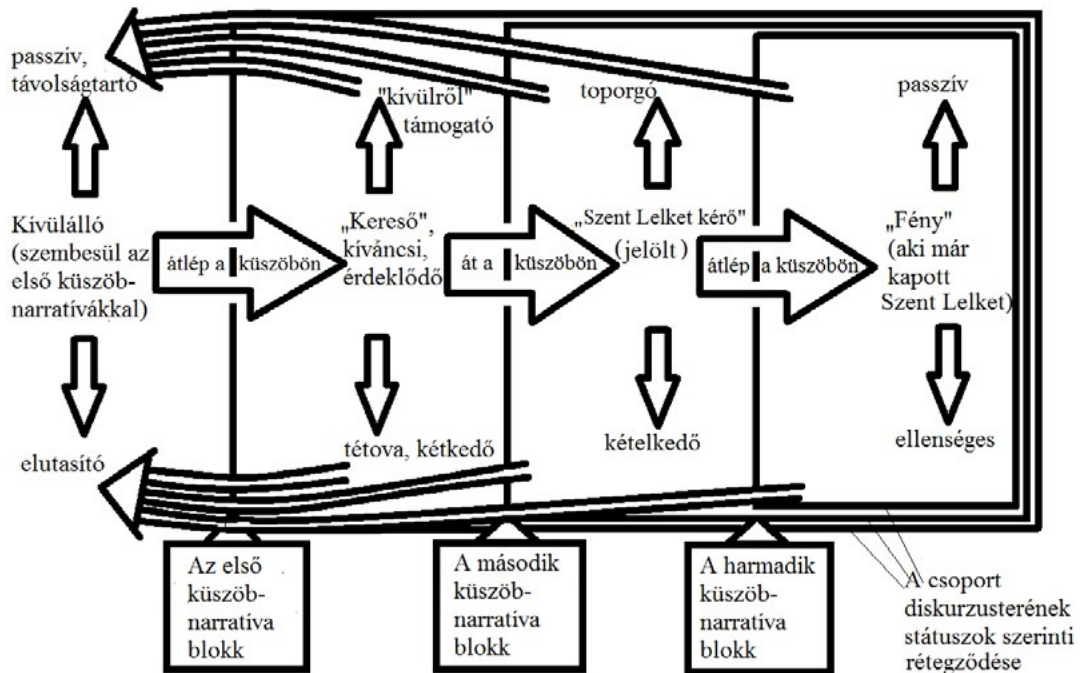
A beavatási folyamatot végigjáró személy számára elérhető információ-egységeket neveztem el *küszöbnarratíváknak*⁷ – olyan küszöböket képeznek ugyanis, amelyek a legtöbb embert kívül tartják, de ha valaki megismerésük után (vagy ellenére) tovább

lép, egyre belsőbb csoporttagságot nyer el (Csáji 2018). A folyamat bármely szakaszában megvan a passzív válság, eltávolodás, kilépés lehetősége. Ezt a folyamatot ábrázolom a 4. képen.

A Foucault által még alig tagolt feltételezett diskurzuszmező (Foucault 2000)⁸ a tudáshoz való hozzáférés és a tudás alakítása során sajátos belső struktúrákat hoz létre. Harrison White és Ann Mische szerint „a társadalmi hálózatok kötőanyaga a diskurzus” (White – Mische 1998:695). A Foucault törekvését a hálózatelméleti kutatásokkal ötvözni kívánó Harrison White rámutatott, hogy a társadalmi hálózatok és a diskurzusok egymást feltételezik (White 1995:1038). A diskurzus létrehozza saját tagolódását, közegeit és végül soron a maga által létrehozott hálózatban valósul meg (White – Mische 1998:717). A társadalmi struktúrák (hálózatok) jelentéskonstrukciós folyamatok során keletkeznek, amelyek egyben gyorsabban vagy lassabban változó keretei (terepi és korlátai) is a diskurzusnak. A *diskurzuszmező* tehát a hálózatiság révén tagolódik, a *lehetőségfeltételek* érvényességi területek (*domain*-ek)

7 A narratívum szót a legtágabb értelemben használom, és mindazon fogalmakat, ismereteket, szabályokat ide sorolom, amelyekhez a résztvevők történeteket, élményeket, emlékeket kapcsolnak, mesélni tudnak róluk, tehát sajátos tudásregisztert alkotnak (vö. Imbert 2006).

8 Ez a kutatásainak tárgyából következők: longue durée folyamatokat vizsgál, európai, sőt, globális léptékben; felülnézeti perspektívájából következően a törésvonalak és lokális változatok alig rajzolódnak ki a szeme előtt.

4. kép: a küszöbnarratívák modellje: az ismeretekhez való hozzáférés fokozatai, a továbblépés szakaszai és a lehetséges visszafordulások (eltávolodás) vázlatos folyamata

szerint változók. White a *network domain* kifejezéssel arra utal, hogy a társadalmi hálózatok valóságkonstrukcióinak diszkurzív érvényessége térben, pontosabban személyi körben behatárolható (White 1995). A társadalom tehát *netdom* (azaz hálózatos hálózata), *strukturált diszkurzív mintázat*.

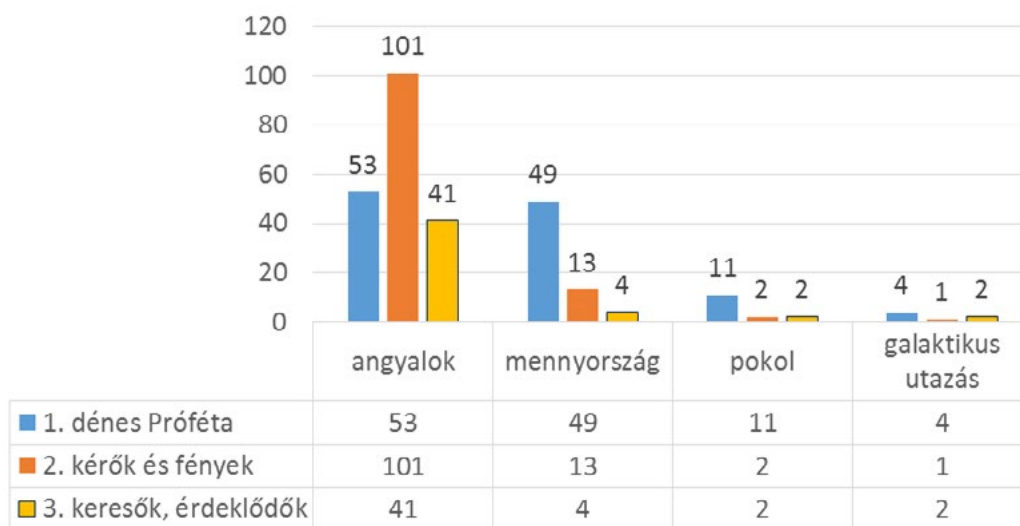
A küszöbnarratívák is ilyen diszkurzív mintázatot, tagolást jelentenek. Általuk nem egy, hanem több lépcsőben szelektál a csoport a vele kapcsolatba kerülő személyek között, fokozatosságot érvényesít a taggá válás útján. E nélkül bizonyosan többen elfordultak volna azok közül is, akik megjárták ezt az utat. A szelekció miatt az adott (egyre rejtettebb) diskurzusterbe már eleve egy fogékony személyi kör kerül be. A még többféle, nem túlságosan hasonló tudásregisztereket és értékpreferenciákat tartalmazó legtágabb körbe⁹ sem enged be bárkit, csak azt, akiben a minimálisan elvárt fogékonyság megvan. Az lépi át az első küszöböt és érdeklődik tovább (az kezd beleszokni a csoporton belüli diskurzusterbe), akinek vernakuláris vallásában bizonyos hiányérzet van: a) szüksége van az egyházakban, gyülekezetben általa megtapasztaltnál (vagy véltnél) bensőségebb élményre, de ezen túlmenően b) el

tud képzelni közvetlen isteni iránymutatást mint intenzív, közvetlen személyes kapcsolatot Isten és az egyén között a kortárs valóságban, és c) lehetségesnek tartja, hogy a mai világunkban is létezhet az Isten által irányított próféta, aki segítségére lehet az Istennel fennálló bensőséges kapcsolat kialakításában. Ezenkívül a küszöbnarratívák tagolják is a csoport diskurzusterét, olyan státuszokat hozva létre, ahol a tudásokhoz, narratívákhoz, adatokhoz való hozzáférés mintegy koncentrikus körökben épül fel. Van út kifelé is, amit a viszonylag nagy fluktuáció is jól mutat. Ha nem lehetne könnyen kilépni, nem is igazán lenne jelentősége e fokozatosságnak, hiszen éppen a döntési szabadság az,¹⁰ aminek tudata az érdeklődőknek bizonyos biztonságérzetet ad: bármikor kiléphetnek, bármikor passzívvá válhatnak (igaz, az egyre belsőbb terekben ez egyre kínosabb.) Ahhoz, hogy egyáltalán kialakuljon a közös tudáskészlet (a csoporton belüli közös nevező), a viszonylag egységes értékpreferenciával, narratív készlettel rendelkező személyi kör, ami egy tartósabb vallási jellegű értelmező közösség alapvető kelléke, többszörös szelekció szükséges. Csak a

9 Ahova az érdeklődők, kíváncsiskodók, de még a támogatók is beletartoznak a jelöltek (kérők) és a fények mellett.

10 A döntési szabadság szerepét hangsúlyozza Robert Glenn Howard is az interneten szerveződő keresztény fundamentalizmussal kapcsolatban is (Howard 2011:6, 172).

Elbeszélő szerinti megoszlás (2010-2016)

5. kép: Négy narratívumcsoport előfordulásának gyakorisága az elbeszélők státusza alapján 2010–2016 között

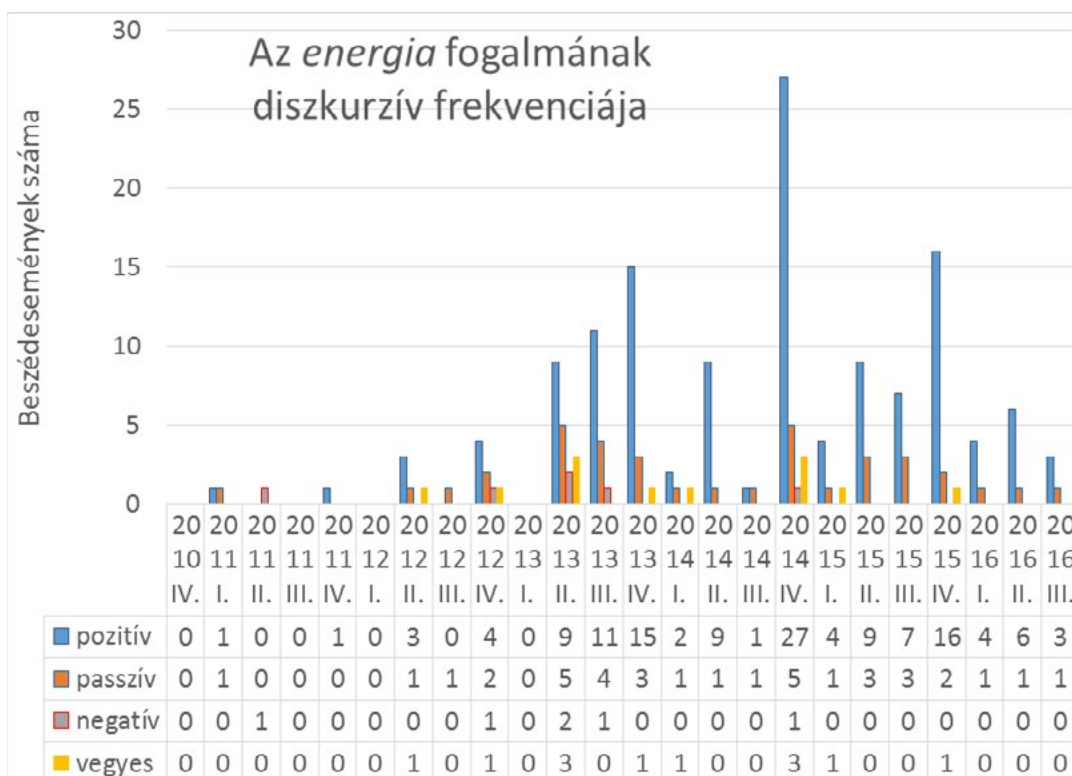
már valóban felkészült, a szükséges tudásregiszterrel bíró és „kipróbált” személy válhat az egyre belsőbb diskurzustér szereplőjévé, férhet hozzá a belsőbb, ezoterikus tudásrétegekhez. Végül pedig ez nyújtja meg időben a beavatás folyamatát, aminek hatására kialakul bizonyos átfedés a tudáskészletben. Ehhez ugyanis idő kell, a megismerés nem megy „azonnal”. A már többször hallott narratívák ismerőssé válnak, a bevésődés (néhány kirívó példától eltekintve) nem egyszeri hallásra történik. Ehhez sok pozitív visszajelzés, közös élmény, érzelmi viszony és többszöri ismétlés szükséges általában. Ennek során válnak közös tudáskészletté (regiszterré). E közös tudáskészlet és hasonló értékpreferenciák nélkül a csoportot szétfeszítenék a rendkívül eltérő egyéni diskurzushorizontokban élő, különböző életvilágokból érkező, és ezáltal eléggé különböző személyiségek.

A küszöbnarratívához hasonló struktúrát az általam kutatott másik két csoport körében – a somogyi Karaul táltos által szervezett Aranykopjások, és az ökotudatos életmódmozgalmak, a New Age és az újpogányság elemeit is hordozó Bolyafészek esetében – nem tapasztaltam. Az ottani helyzet inkább a fények csoportjának 2008–2011 közötti állapotához volt hasonló. Azok számára, akik a küszöbnarratívák kiépülése (2011–2015) előtt ismerték meg a prófétát, kerültek kapcsolatba a csoporttal, sokkal nehezebb volt megszokni a hozzáférési fokozatosság

kívánalmát.¹¹ A próféta szomszédai, családja, szülőfalujának lakói korábban belehallgattak a küszöbnarratívák alapján belsőbb információba, ezért gyakran épp ezekkel érvelnek, amikor vitatkoznak a csoporttagokkal, így az érdeklődő néha olyan helyzetbe kerül, hogy átugorja a küszöböket, ha velük beszél.

A rendelkezésemre álló terepnaplók, hang- és videófelvételek elemzése során megpróbáltam számszerűsíteni is egyes – általam fontosnak tartott – témák felmerülésének gyakoriságát és a rájuk adott reakciókat a csoporton belül. Nem csupán a szó szűkebb értelmében vett beszédeseményeket és szövegeket elemeztem, hanem a gesztusokat, a magatartásformákat, pozitív-negatív viszonyulásokat és természetesen a passzivitást, a csöndek különböző formáinak szerepét is. Ennek során kirajzolódott előttem, hogy melyek azok a témák, amelyeket a csoporttagság bizonyos része hallgatással vesz körül, elfordul tőle (így lassan kikopik a csoportdiskurzusból), vagy alig említ. Figyelmem nem az egzotikusra, hanem a relevánsra, a megszokottára irányult. Az 5. képen például néhány, általam korábban emblematikusnak tartott témát elemeztem annak alapján, hogy az adott kutatási szakaszban mely státuszú csoporttagok hányszor hozták ezeket szóba (vagy utaltak rá más módon).

¹¹ Számukra ez az új szokás megmaradt a „rázósabb témák hanyagolásának”.

6. kép: Az energia fogalmának megjelenése a csoport beszédeseményein, és a fogalomhasználat érték-konnotációja (összesítés 2010. IV. negyedétől 2016. IV. negyedéig)

A diskurzuselemzés segítségével nemcsak azt tudtam számszerűsíteni, hogy az adott fogalmak (és a hozzájuk kapcsolódó elbeszélések), narratívák hányszor fordulnak elő, hanem azt is, hogy egyes időszakokra felbontva az adott időegységen belül milyen reakciókat váltottak ki a csoporton belül. Az említés maga, vagy a jelenlévők reakciója alapján az egyetértés, a gondolatok továbbfűzése (tehát, amikor pozitív visszacsatolást tapasztaltam), vagy hallgatás, csönd, illetve olyan passzív reakciók, amik legalábbis bizonytalan értékítélről vagy fenntartásokról tanúskodtak, egyes esetekben pedig maga az említés volt negatív konnotációjú, vagy vitát, elutasítást eredményező (negatív reakció).¹² A 6. képen egy táblázatba foglaltam össze a csoportban egyre

¹² Terjedelmi okokból nem tudom részletezni a számszerűsítés nehézségeit, amelyek az érzelmi reakciók „mérésének” pontatlanságától, az említések súlyának különbözőségén át az említések és hosszas beszélgetések összetett reakcióinak kvantitatív adatsorrá alakításának nehézségéig több publikációmban részleteztem (Csáji 2018, 2019b). A diagrammok alapját azok az adatok (online és offline beszédesemények) képezik, amelyeket a terepmunkámon a résztvevő megfigyelésem során rögzítettem (az interjúk tehát nem tartoztak ide).

központibb jelentőségre szert tett *energia* fogalmának említési gyakoriságát és a pozitív/negatív/passzív-semleges reakciókat (Csáji 2017).

Jól kirajzolódik, hogy a 2013-ban egyre intenzívebbé vált fogalomhasználat eleinte vitákat generált, majd 2015–2016 folyamán a pozitív reakciók uralták a csoportot. 2016 utolsó negyedétől a fogalom nagyon gyakran szerepel a kommunikációban, egyfajta központi jelentőségű, absztrakt világmagyarázó elvvé válik, a pozitív konnotációja egyértelmű. Közismert és absztrakt jellege miatt a fogalmat sok küszöbnarratívában felhasználják.

A küszöbnarratívák jelentőségének tudatosításában és a fokozatosság érvényesülésében 2013-as publikációm megismerésének is szerepe volt: nemcsak sokkal tudatosabbá vált az a folyamat, ami addig ki nem mondott, „disztingváló szokásként” indult meg, hanem az internet-felhasználási szokásaik is átalakultak. A videomegosztókon történő közzétételek száma 2013–2015 között jelentősen csökkent, a küszöbnarratíva-tagolódást a Facebook- és a zárt Messenger-csoportok tudatosabb használatával tudják az online térben is érvényesíteni (Csáji

2015). A személyes kommunikáció azonban egyre hangsúlyosabbá vált: így tudják leginkább érvényre juttatni azt a fokozatosságot, ami ahhoz szükséges, hogy az adott személy számára a beavatás folyamatában minél kisebb sokkhatás vagy elidegenítő információ érkezzon. Ezért az online térben sokkal fontosabb a csoport (a tanítványok) belső kommunikációja, mintsem a kívülállók felé történő reprezentáció vagy az interakció a külvilággal. Azt is mondhatjuk, hogy a képeket, file-okat sokkal inkább egymás számára, mintsem kívülállók számára osztják meg. A csoport honlapjának¹³ jelentősége is elenyészett, az utóbbi években alig töltöttek fel rá új tartalmakat. A küszöbnarratívák alkalmasak arra, hogy megszüriék a szereplőket, kint tartásuk azokat, akik bekerülése a csoport egyre belsőbb, akár mindennapi életében nagy eséllyel feszültséget és vitát okozna. A tanítási, beavatási folyamatot is segítik a fokozatosság, az egymásra épülő tudások révén. Cél, hogy minél nagyobb átfedés alakuljon ki a tagok tudáskészletében és értékorientációjában.

A küszöbnarratívák révén létrejövő szelekció és beavatási-tanulási folyamat azonban korántsem jelenti azt, hogy ezután akár csak a fények mindenben egyetértenének. Ha egy kívülálló dénes Prófétával vagy a csoport más tagjával kapcsolatba kerül, az nem egyszerűen belép, vagy kint marad, nem azonnal „hisz” vagy „kételkedik”,¹⁴ hanem adott szituációkban döntések sorozatát hozza meg. Fokozatosan lép(het) be az egyre belsőbb diskurzustérbe, a státuszok szerinti belső rétegződésnek megfelelően egyre ezoterikusabb (rejtettebb) tudáskészletéhez fér hozzá (Csáji 2018) és dönthet a kivárá, a passzív válsá, de akár a kilépés mellett is, élményei, megérzései alapján.

3. Az angyal szó jelentésváltozása

A harmadik esettanulmányban nem egy konkrét publikáció hatását, társadalmi „hasznosulását” ismertetem, hanem magának a kutatásnak a csoportra gyakorolt hatását. Azzal, hogy 2010 legvégétől 2018 nyaráig hét és fél éven át a csoport mindennapjainak részese voltam, interjúkat készítettem a tagokkal, meglátogattam őket otthonukban, rákérdeztem spontán beszélgetéseken egyes részletekre, kutatói jelenlétem jóval túlmutatott

a passzív megfigyelésen. Még ha némán ültem is (vagy jegyzetelve) egy eseményen, vagy megpróbáltam visszafogni magam, hogy egyes kérdésekhez ne szóljak hozzá. A pusztán jelenlétem is hatással volt a csoportra: eleinte a reprezentáció egyik „célközönsége voltam”, majd az interjúkban megfogalmaztak számomra olyasmit is, amit enélkül talán nem tettek volna meg. Jelentőségre tettek szert maguk a kérdéseim. Átgondolták és verbalizálták az addig gyakran tudat alatt érzett gondolataikat. Nehéz lemérni, hogy mekkora hatást gyakoroltam ezzel a közönségre, hiszen jelenlétem már az első évben megszokottá vált, kapcsolatunk baráttá vált, bár tudták: nem kívánok tag lenni. E sajátos státuszú beilleszkedésemet és egyúttal a csoportra gyakorolt hatást is illusztrálja, hogy az egyik „fény” feltette nekem a kérdést egy fogalom jelentésével kapcsolatos belső vitában: „*te mit gondolsz erről, aki ugye egyszerre kint is vagy, meg bent is?*”

Kutatásom során egyre fontosabb kutatási témámmá vált a csoportba kerülők jelentésalkotási folyamatának vizsgálata. Ehhez egy központi jelentőségű fogalmat választottam: az *angyalt*, ami szakrális és profán, pozitív és negatív jelentésrétegekkel is bír a kívülállók számára. Felmérve a kívülállók és a csoporttal még csak nemrég találkozott résztvevők számára előhívható jelentéseket, egy ábrán vázlatosan ábrázoltam az angyal szó jelentéseinek sokrétűségét a csoportdiskurzus erre gyakorolt hatását megelőző állapotában (ld. 7. kép).

Nem véletlen a 7. képen szereplő sok metaforikus jelentés.¹⁵ A kognitív szemantika vagy korábbi szóhasználatlaltal antropológiai nyelvészet egyik fontos felismerése ugyanis, hogy nem kézenfekvő egy szó jelentése. Egyéni mintázatok sokaságát tárhatjuk fel, amelyekben az érzések, élmények és emlékek szerepe sokszor nonverbális háttérinformációt kapcsol egy-egy szóhoz. A keretszemantika, a pragmatika és a kognitív szemantika képviselői is hangsúlyozzák a jelentésképződésben a metaforák és metonímiák szerepét (Kiefer 2007:94), és azt, hogy a jelentések nem eleve adóttak, hanem diskurzív

15 A táblázatban az „előhívható jelentésmezőben” szerepeltettem sok metaforikus és metonimikus jelentésréteget is, hiszen nem szótárszerűen rajzolódik ki egy szó, fogalom kognitív jelentésfelhője (vö. Fillmore 1976, 1985). A jelentésstruktúra nem „alacsonyabb rendű” fogalmi elemeket (tehát nem definíciós elemeket) tartalmaz, hanem a fogalom által előhívható lehetséges kognitív tartalmak hálózatát és ennek felépítését mutatja meg (1994).

13 <http://denesprofeta22.blogspot.hu> (Letöltés: 2019. 12.01.)

14 A kételynek is sok fokozata van a *merev elutasítástól a talán elképzelhető* viszonyulásig (Csáji 2019a).

S+	arkangyal (Mihály, Gábrriel, Rafael stb.) szeráfok kerubok trónok mennyei seregek őrangyal segítő angyal angyali segítség az Úr angyala mennyei hírnök istení büntetés végrehajtói Apokalipszis angyalai népek angyala	pozitív érzést keltő pozitív erkölcsi mintakép jó ember megmentő szép és jó váratlan segítség jó, kedves, segítőkész angyallány szeretőm/kedvesem autószerelő tökéletes szépség angyali szépség gyermeki holt gyerek Angyalföld	P+
	bukott angyal a Sátán angyalai gonosz csábítás angyalai ördögökké lett angyalok emberekkel párosodó angyalok Belzebub, Belfegor stb.	angyalbankó angyalszív (film) angyalbár szexuálisan vonzó vágyak angyala bukott nő vágykeltő a pokol angyalai (film) gonosz, ördögi angyalcsináló	
S-	Sátán/Lucifer	farkangyal (film) a rézangyalát! eufémizmusként: gonosz	P-

7. kép: Az angyal szó jelentéskeretének pozitív/negatív (+/-) és szakrális/profán (S/P) rétegződésének modellje (ábrázolva a lehetséges semleges vagy átmeneti jelentésrétegeket is)

konstrukciók, kognitív mintázatok.¹⁶ Ebben alapállításuk a kognitív antropológiával éppen ellentétes.¹⁷ A hétköznapi nyelv a korábban elképzelnél sokkal több költői/játékos/absztrakciós eszközt használ, mint azt korábban hitték (Kiefer 2007). A metaforán és a nyelvi játékon túl az érzelmek szerepének hangsúlyozása kísérleti kutatásokat és terepmunkát egyaránt igénylő, interdiszciplináris kutatási feladat

16 „A mindennapi nyelvhasználatban igen gyakoriak a metonimikus és metaforikus kifejezések, sokkal gyakoribbak, mint ahogy azt a korábbi kutatás feltételezte. Ezek a kifejezések mindennapi gondolkodásunk mechanizmusát tükrözik, ennek a mechanizmusnak a felfedése alapvető feladat. (...) A metafora úgy jön létre, hogy egy adott tartományhoz (jelentésmezőhöz) tartozó elemeket (szavakat) egy másik tartomány elemeire képezzük le. A kiinduló tartományt nevezzük forrástartománynak (source domain), a célba vett tartományt pedig céltartománynak (target domain)” (Kiefer 2007:94).

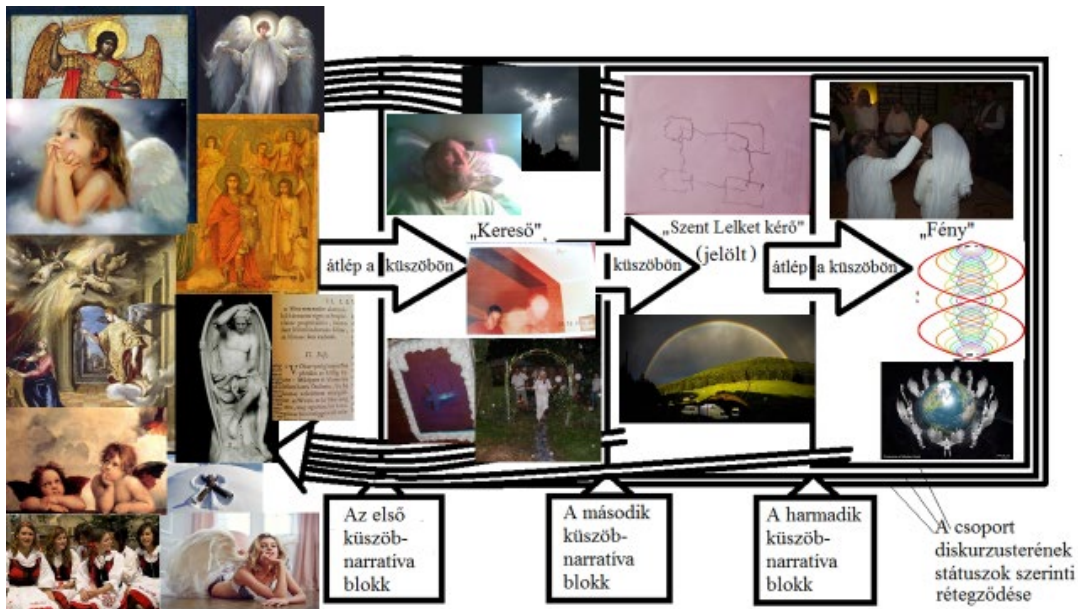
17 Geertz és a diskurzuselmélet képviselői is vitakoznak a kognitív antropológia megállapításaival (Geertz 2001:204), amely irányzat szerint primord minták, kódok és jelek jobb vagy rosszabb elsajátítása (megtanulása és alkalmazása) szükséges a kultúra értelmezéséhez. Bár Geertz a kultúrát szimbólumok objektív rendszerének tartja (Geertz 2001:196, 2006), a diskurzuselmélet és a kognitív szemantika túlmegy ezen: viszonylagossá teszi a szavak jelentését.

(Bódog 2008), amelyre eddig kevés, az antropológia számára hasznos példa volt. Ezenkívül a magam részéről ki kívántam terjeszteni – az antropológiai terepmunka sajátosságából fakadóan – a kutatást az érzelmekre, az emberi élmények jelentőségére (vö. Uttl et al 2006) és a jelentések bevéssődése során a csoporton belüli és azon kívüli státuszok és szerepek jelentőségére. Ennek vizsgálatához a nyelvészeti pragmatikában¹⁸ (Kiefer 2007; Bódog 2008; Tátrai 2011; Bódog et al 2015; Bibok 2017), a kognitív szemantikában (Schwarz 1992; Ungerer – Schmid 1996; Croft – Cruse 2004; Tolcsvai Nagy 2011) illetve a keretszemantikában¹⁹ (Fillmore 1976, 1985, 1994) találtam meg a szükséges elméleti hátteret.

Az angyal szóhoz kapcsolódó narratívákat és viszonyulásokat, az általa előhívott érzéseket elemeztem. Munkahipotézisem (Dell Hymes nyomán) a kutatásom korai szakaszának tapasztalata alapján

18 „A pragmatika tárgya a forma, a jelentés és a beszédhelyzet kapcsolata”, szemben a kognitív szemantikával, ahol a beszédhelyzeten kívüli jelentéssalkotásra (a forma és a jelentés kapcsolatára) fókuszálnak (Kiefer 2007:33).

19 A Charles Fillmore által kidolgozott keretszemantika a szavak jelentésmezőit (jelentésfelhőit) és ezek egyének közötti átfedéseit, a kommunikációra való alkalmassá tétel szabályait (a jelentések kognitív keretét) kutatja.

8. kép: Szemantikai vázlat: az angyal jelentésrétegeinek fokozatos kiépülése a küszöbnarratívák fázisainak megfelelően

az volt, hogy a csoporton belüli diskurzus során létrejön egy új, viszonylag közösnek tekinthető értelmezés, egy sajátos „angyalkép”, ami kiszorítja a résztvevők korábbi értelmezéseit, ezáltal a sajátos „csoportnyelv” létrejöttéhez vezet. Később azonban Dell Hymes tézisént jelentősen árnyaló eredményre jutottam: nem arról volt szó az általam kutatott csoportban, hogy „felülírja” egy új, csoportszintű közös tudás a régit, még csak nem is arról, hogy lenne egy, a csoport belső tagsága számára közös angyalkép, sokkal inkább arról, hogy a kommunikációs kompetencia azáltal nő meg, hogy az egyén tudása (az angyal szó használata során) átrétegződik. Ez egyénenként más és más mintázatot rajzol ki az adott résztvevő számára – érzelmi, élményei, előzetes tudása alapján is – arról, hogy mely jelentésmezőből tud előhívni fogalmakat, adatokat, narratívákat, de a küszöbnarratívák fokozatosságát követve a következő újabb és újabb jelentésrétegek közös nevezőként rakódtak rá a tagok meglévő tudásához:

1. az angyalészlelések, a fényképeken, egyes élethelyzetekben az „angyali jelenlét” felismerésére vonatkozó képesség, pl. kívülálló számára „rontott” vagy „szellemképes” fényképeken a fénykörök, a szellemképek angyalként azonosítása;
2. „angyalaura”, tehát „az angyali erők” általános megfogalmazása; továbbá az angyalok mennybéli „igazi”, téglalap alakja, amelyet négy sarkán rojtos „végtagok” szegélyeznek

– ezek színe az adott lélek megfelelő állapothoz illeszkedik;

3. az alakváltási képesség hangsúlyozása (mindenkinek olyan alakban jelennek meg az angyalok, ami az észlelőhöz és a körülményekhez illik); végső soron az angyal (angyali erők) és az energia fogalmának összekapcsolása (pl. az isteni energia kissugárzásai az angyalok).

Ezt a fokozatosságot ábrázoltam szimbolikusan, képekkel a 8. ábrán, ahol a kívülállók – szintén sokrétű – jelentés-rétegeit is illusztráltam.

Amikor a kívülálló elkezd aktívan részt venni a csoport életében először 1. (még a kereső, támogató státuszban) a negatív tartományok esnek ki – pontosabban: válnak passzív tudássá. Ez azt jelenti, hogy értik őket, nem felejtik el a „régit” jelentésrétegeket, de aktívan nem hívják elő és mondják ki (nem használják) azokat. Ezt követően a 2. esettanulmány során megismert státuszok és küszöbnarratívák rendszerében jól elhelyezhető tudásrétegek adódtak hozzá a résztvevők tudáskészletéhez: először is az angyalok, az angyali/mennyei erők észlelésének, felismerésének képességeként, fényképeken, adott szituációkban, megérezésként vagy vizuális jelek „olvasataként”. Később, a 3. stádiumban a körök számára már feltárul az angyalok mennyei „valós alakja”, a csücskeiknél rojtozott téglalap, továbbá

az angyaloknak az energia fogalmába átvezető „angyali jelenlét” absztrakt fogalma. Végezetül, 4. a legbelsőbb kör számára kiderül, hogy az angyalok bármilyen alakot felvehetnek, és valójában az isteni energia önálló léttel bíró kisugárzásai.

Indokolatlan leegyszerűsítés lenne azt hinni, hogy az új vallási mozgalomban résztvevők számára a korábbi jelentés(ek) helyett új, a csoport közös nyelvét képező jelentések alakulnak ki (Csáji 2020). Az egyes személyek által megtapasztalt beszédesemények és a diskurzus nem valamiféle közös, új diskurzív tartalmat (fogalmi „rendszer”) hoznak létre, inkább a jelentések átrétegződését okozzák. A tagok tudásregiszterei nem válnak egybevéggé, bár nagyon hasonló elemekkel bővülnek, és átstrukturálódásuk hasonló mintázatba rendeződik. Ez a felismerés jelentősen árnyalja Dell Hymes beszédközösség-hipotézisének kommunikációs (nyelvi és kulturális) kompetenciára vonatkozó tételét (vö. Hymes 1974:33; 1992:113). Azt ábrázolom a 9. képen, milyen is ez az új mintázat.

Az angyal szónak a csoport belső magja körében élő, a 9. képen látható ábrából kiolvasható új jelentés-struktúrája a szakrális/profán és pozitív/negatív jelentésrétegek helyett a pozitív és a szakrális tartomány jelentős bővülését, a negatív tartomány passzív tudássá válását és a profán tartomány összehűkülését mutatja.

Tanulmányom keretét szétfeszítené annak ismertetése, hogy e példán jóval túlmutató jelentőséggel bír ez az esettanulmány: korántsem kézenfekvő, hogy mit értünk például Szent Lelken (sőt: szent lelkeken) a csoportban, krisztusi úton, vagy akár a Biblián. Az általam hallott/értelmezett narratívák, adatok, szavak jelentései korántsem egységesek és nem egy elképzelt homogén valóságkonstrukciót hoznak létre a csoport tagjai körében. Bizonyos közös pontokat, átfedéseket igen, amelyek képessé teszik őket az összekapcsolódásra és a kommunikációra.

A pozitív visszacsatolások, megerősítések, közös élmények (verbális és nonverbális diskurzív tartalmak) megismerési folyamata révén vésődnek be a csoporttag tudásregiszterébe az új jelentésrétegek. Általánosságban megfigyelhető volt a narratívákhoz való hozzáférés fokozatossága során az egyszerűbbtől a bonyolultabbig, a konkrétabbtól az absztraktabb felé való fokozatos átmenet. A téglalap alakú angyal és az energia szerepe nem kapcsolódik a korábbi hétköznapi és szótári jelentések egyikéhez sem, és nem levezethető korábbi

tudások metaforikus értelmezéséből. Sem a kognitív szemantikában jól ismert prototípuselv, sem a családi hasonlóság elve nem érvényesült az újonnan kialakuló jelentések közös értelmezési referenciakeretbe kerülésekor (Kiefer 2007; Tolcsvai Nagy 2011, 2013; Tátrai 2011). A jelentések beszédhelyzétől függően aktivizálódnak, hívódnak elő, azonban nem válnak definíció-szerűvé. A tudás és a készség határa elmosódik. Az egyre sajátosabb, belső értelmezési keret kialakítása nem egy, hanem több kognitív síkon történik. Ezek az értelmezések, elképzelések nem egymást követően, főleg nem egymást kioltva alkotják a tudásregisztert, hanem egymásra épülve, néha ellentmondásba is kerülve egymással (rendszer-jellegük tehát viszonylagos). A fények csoportjának tagjai nem felejtik el korábbi tudásaikat, nem íródnak felül a korábbi jelentések tudásregiszterükben, de például az angyal szó negatív jelentéseinek előhívását visszaszorítják (az ún. *akaratlan emlékezet* készletébe süllyesztenek),²⁰ nem szívesen hívják elő, és felülírja őket az új jelentésrétegek sokasága.

A narratívák ismerete nem jelenti azt, hogy valaki elfogadná azokat helytállóknak (vö. a negatív angyalfogalmak passzív tudássá válásával). Ennek ellenére, így is kialakul a közös narratív tudás, és azok a narratívák, amelyekre sokszor érkezik pozitív visszacsatolás, reakció, lassanként az *akaratlagos memória* részévé válnak, könnyen előhívódnak. Négy tényezőt tártam fel, amelyek lényegesen befolyásolták az általam vizsgált jelentésalkotási folyamatot. A kompatibilitás elve arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire tudja „kötni valamihez” az adott személy az újonnan hallottakat, mennyire érzi hozzáteljesíthetőnek addigi tudáskészletéhez. A relevancia elve azt emeli ki, hogy az válik „hallhatóvá” (arra figyelnek fel), ami releváns, tehát jelentőséggel bír számukra. A bizonytalanság elve azt érzékelteti, hogy a csoporton belül nem hoznak létre szigorú, matematikai vagy filozófiai jellegű definíciókat, ezért a megfoghatatlan, absztrakt fogalmak képlékenyek és tartalmuk gyorsan átalakulhat. A kreativitás elve pedig az egyéni invenciók fontosságát hangsúlyozza (pl. ide tartozik a nyelvi játék, az ötletszerűség, a játékos szóalkotás és humoros vagy asszociatív szóhasználat).

Az általam feltárt jelentésalkotási folyamat (10. ábra) egyéni és közösségi dimenzióban is értelmezhető. Az előbbi során a diskurzív kompetencia kialakulása, a diskurzusba és az értelmezési

²⁰ Az *involuntary memory* fogalmára ld. Mace 2007.

Mennyei dimenzió

arkangyalok
 őrzők, szeráfok, kerubok,
 fejedelmi angyalok
 mennyei seregek
 téglalap alakú lelkek
 holt lelkek megtisztulva
 Isten mennyei szolgálói

Átvitt, metaforikus értelem, szóalkotás

angyali szépség
 kedves, jó, segítőkész valaki
 kedvesem/szerelmem
 szép, gyermeki, ártatlan
 segítőkész „sárga angyal”
 holt gyermek Angyalföld

ANGYAL

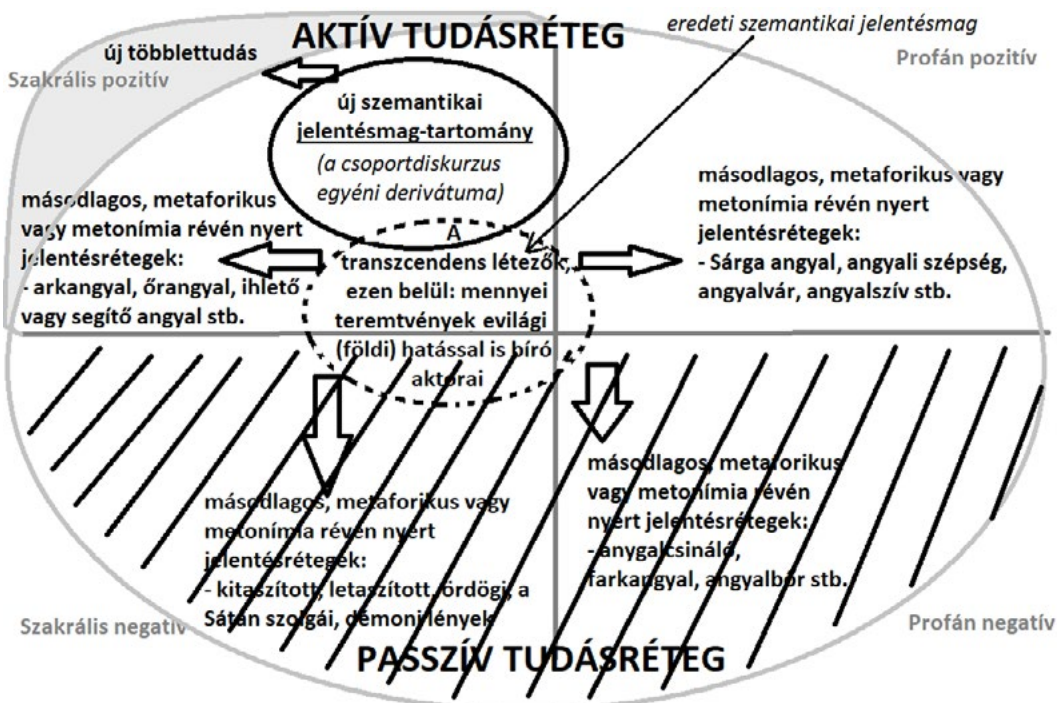
Földi dimenzió

angyal-észlelések fénykör stb.
 angyali segítség energia
 angyali erők pozitív sejtek
 égiek, mennyeiek segítők
 mennyei jelenlét
 őrangyal („szent lelkek”)
 hírvivő angyal (versek ihletői)

Elutasított (passzív tudássá vált)

angyalcsináló bukott angyal
 vágykeltő Sátán és
 farkangyal angyalai
 a rézangyalát! Belzebub stb.

9. kép: az angyal szónak a csoport belső magja körében élő új jelentés-struktúrája (jelentésszövetek és a jelentés poliszém hálózata)

10. ábra: a viszonylagosan közös referenciakeret kialakulása a fények csoportjában

keretekbe való beletanulás során egy már kialakult (de soha sem változatlan) értelmezési keretbe „tanul bele” az illető. Az utóbbi során – ami általában sokkal lassabban érvényesül – a csoport, mint értelmező közösség alkotja meg többé-kevésbé elfogadott, közös értelmezését, hoz létre minél több átfedést a tudáskészlet narratívái és a viszonyulások (értékorientáció) során. Ettől még nem jön létre egy elmentmondásmentes, dogmatikus rendszer, hiszen a közös nevező sokkal inkább a szóródás révén ragadható meg. Kisebb egységekre (pl. fényjelenségek, téglalap alak, energia, alakváltás stb.) vonatkozóan megfigyelhető bizonyos ellentmondásmentességre törekvés, de ez nem azt jelenti, hogy az anyagfogalom „mint egész”, egyetlen koherens rendszert alkotna. A csoportnak nem közös tudása (dogmatikai rendszere, nyelve), sokkal inkább egymást átfedő egyéni tudáskészletei és viszonylag hasonló viszonyulási irányai alakulnak ki. A fogalom kiépülésében a kutatói jelentésem legalább annyi jelentőséggel biztosan bírt, hogy a résztvevők a beszélgetések, interjúk során a kutatásomra tekintettel szavakba öntötték e nélkül talán megérzésekben maradó gondolataikat is.

Következtetések: a hasznosulás szintjei

Nem szükséges Jeremy Bentham vagy a máig jelentős gondolatokat adó utilitarizmus eszmeáramlatában elmélyednünk ahhoz, hogy belássuk: a társadalmi hasznoságnak, egyes tudományos művek hasznosulásának a közvetlen „aprópénzre váltástól” az egyre közvetettebb előnyökig széles skálája van. Az interpretatív antropológia egyik megalapozójaként Clifford Geertz e tudományos irányzat „hasznát” egy absztrakt célban látta: az „értelmezés hatalmát” hangsúlyozta (2001). Írásomban azt a módszert követtem, hogy először felmértem és felvázoltam a tudományos kutatásnak az általam kutatott vallási csoportra és környezetére gyakorolt hatását, majd pedig ennek ismeretében kívántam levonni a közvetlen és közvetett „hasznosulás” lehetőségeit, tanulságait.

Naivitás lett volna azt hinnem, hogy „észrevétlen” lehetek az általam kutatott csoportban, még ha törekednem is kellett arra – a kutatói etika elvárásainak megfelelően –, hogy minél kevésbé befolyásoljam őket. Egy másik etikai megfontolás, hogy a pletykákat, egymás elől is titkolt információkat ne „fedjem fel” a nagyközönségnek, mégis átfogó képet adjak a csoportban történekről. Tanulmányomban

feltártam azt a sokrétű hatásmechanizmust, amit kutatásom és tudományos publikációim a csoportra és annak környezetére gyakoroltak:

1. A reprezentáció (a csoport tagjai felém – és a publikációim által a nagyközönség felé – saját és a csoportjuk reprezentációját kívánják megvalósítani, pozitív képet sugározni);
2. Verbalizált érzések, élmények (néhány ki nem mondott gondolat, érzés a kutatói kérdések – és főleg az interjúk – hatására a tagokban megfogalmazódnak, ezáltal kontrasztosabbá válnak);
3. A külvilág számára elfogadtatásuk erősítése, a sztereotípiák eloszlátása (publikációim elsődleges hatását a csoport annak alapján méri le, hogy milyen hatással van a külvilágra);
4. A csoport és környezete számára a másként gondolkodás új aspektusainak felvázolása (a fények csoportját nem ismerők számára is érdekes lehet „egy” új vallási mozgalom ismerete).

Korántsem kézenfekvő, hogy a vallásantropológia, vallási néprajz kutatási eredményeinek társadalmi hasznosulását vajon hol kell keresnünk: magukban a kutatott közösségekben, vagy – én inkább erre hajlok – szélesebb körben, lokális, vagy akár országos, társadalmi szinten. Amikor 2013-as publikációm visszajuttattam az általam addig kutatott közösségbe, és a próféta falujába, a tagok lokális életvilágába, arra lettem figyelmes, hogy a legtöbben sokkal empatikusabban álltak hozzá az új vallási közösséghez a kívülállók, távolságtartók, szomszédok körében, mint addig. Ezt röviden a sztereotípiák és az absztrakt félelmek eloszlátásával magyarázom. A próféta homoródkarácsonyfalvi szomszédja például így fogalmazott: „*sohasem gondoltam, megrettenve attól az emberáradatról, ami ide jött Déncsihez, hogy egyszer a mi falunk éppen az ő révén válik híressé*”. De ettől kezdve sokkal megértőbb volt a prófétával és a csoporttal.

Az évek során „régiből újabbá” váltam a csoportban (a fluktuáció miatt az egyik „legtöbbet tudó”, sajátos státuszú résztvevővé a kutatás időszakában). Megszoktak, megszerettek, ahogy én is őket. Ha közvetlen hasznosulást várnánk el, azt mondhatnám, hogy a tűzönjárásról szóló elemzésem hatására a csoport felhagyott ezzel a gyakorlattal, így megelőzte a széthúzás felerősödését. A küszöbnarratívák felismerése után a csoport átgondoltabban folytatta a kívülállók beavatási gyakorlatát. Az anyag

szó jelentésrétegeire történő „rákérdezéseim” révén tudatosították, hogy egy-egy szó, fogalom egyéni jelentésrétegei összetettek. Azonban nem kívánom különösebben bizonygatni: nem azért folytattam terepmunkámat, hogy az közvetlenül az adott vallási kisközösség, vagy hasonló mozgalmak részéről „hasznosuljon”. Tudomásom szerint Max Weber sem vonták kérdőre soha, hogy hány vallásalapító forgatta eredményesen vallásszociológiai munkáit (vö. Weber 2005). Tudományos kérdéseket vetettem fel, amelyek a társadalomtudományok művelői számára érdekesek, hasznosulásukat is elsősorban ott remélem. Az, hogy az írásaimat az általam kutattott vallási közösségek több-kevesebb tagja elolvasa, elkerülhetetlen velejárója a munkámnak. Amit eredményezek ezzel, inkább afféle mellékhatás, és nem cél. Az etnológia és a néprajz eddigi, bevett etikai normája szerint minimalizálni illik azt a hatást, amit az általunk kutattott közösségre kifejtünk.

A címben feltett kérdésem is inkább önreflexió: kell-e arra törekedni, hogy hasznosuljon a vallási csoportok körében a róluk szóló tudományos írásmű? Mit tekintünk „hasznosnak”? Ha a csoport szemszögéből nézzük, azt, ha oldjuk a belső feszültségeket, megerősítjük a közösség kohézióját és terjeszkedését. Ha a kilépő tagok felől, akkor a szemük „felnyitását”. Ha a nagy egyházak felől tekintünk a vallásantropológiára, akkor azt, ha sikerül a sokszor még ma is „szektáknak” bélyegzett mozgalmakat el-sorvasztani, akár felszámolni, hiszen ők – ez a vád sokszor megfogalmazódik a helyi gyülekezetek papjai részéről felém – a történelmi egyházaktól csábítják el a híveket. Néhányan, akik materialista attitűddel bírnak, gyakran „kijózanító” hatást várnak el tőlem, ezt tartják fontosnak. Relatív, hogy ki mit tart hasznosnak. Nem kívánok választani e versengő értékrendek közül, mert nem vagyok teológus. Azonban a magam számára választ kellett adnom e kérdésre: miért végzem a kutatást.

Kutatásom és új elemzési módszerem az interpretatív antropológia Geertz-i szóhasználatával az „értelmezés hatalmát” nyújtják: tőlünk különböző diskurzív tudások, párhuzamos valóságok, a kognitív szemantika jelentéshőinek felismerését. Publikációim reményeim szerint közelebb hozzák az olvasókhöz a „másként gondolkodást” – és azáltal, hogy arcot kap az addig nem ismert vallási csoport, más mentalitású, de szintén érző ember, talán megértőbben tudunk viszonyulni egymáshoz.²¹ Ha

van szívügyemnek tekintett társadalmi célja kutatásaimnak, épp az, hogy egy empatikusabb társadalomban éljünk. Ez a törekvés természetesen nem új, és a tudománytól némileg független is. Azonban az írástudók felelőssége is, hogy a polarizált, gyakran hisztérikusan szembenálló, vallási, politikai, etnikai törésvonalak mentén fanatizálható társadalmunkban az empátiát és a szolidaritást segítségük elő. Szeretném hinni, hogy a tudományos megfontolások mellett e közvetett célt is szolgálják kutatási eredményeim.

Hivatkozott szakirodalom

- Barabási Albert László – Albert Réka – Jeong, Hawoong 1999 Mean-field Theory of Scale-Free Random Networks. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications* 272 (1–2):173-187. [https://doi.org/10.1016/S0378-4371\(99\)00291-5](https://doi.org/10.1016/S0378-4371(99)00291-5)
- Barabási Albert-László 2008 (2002) *Behálózva. A hálózatok új tudománya. (2. bővített, átdolgozott kiadás)*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Biczó Gábor 2019 *A „Mi” és a „Másik”*. Budapest, L'Harmattan.
- Bódog Alexa – Csátár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán 2015 *Használat és hatás. Újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. Budapest, Loisir Könyvkiadó.
- Bódog Alexa 2008 A kommunikáció és az intencionalitás kapcsolata a pragmatikában *Argumentum* 4:22-51.
- Castells, Manuel 2005 (1996) *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat – Infonia.
- Croft, William – Cruse, D. Alan 2004 *Cognitive Linguistics*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803864>
- Csáji, László Koppány 2020 Angel, as the Shape of Energy. How the visionary-based angel-image was intermixed with the newly introduced notion of energy in a Christian fundamentalist group. *Journal of Religion in Europe*. Helsinki, BRILL (kiadásra befogadva).

21 E törekvés tudománytörténetéhez ld. pl. Biczó 2019.

- Csáji László Koppány 2019 "What do you think about it, you, who are inside and outside at the same time?" Responses to the revelations of „Prophet dénes” by the participants of his New Religious Movement – a discourse analysis. In Pócs, Éva – Vidacs, Beáta szerk. *Faith and doubt*. Budapest – Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék (kiadásra befogadva)
- Csáji László Koppány 2019 Posztmodern tűzpróba. Egy Kárpát-medencei új vallási mozgalom parázsonjárás-rítusának kialakulása, hazai és nemzetközi párhuzamai In Tamás Ildikó – Peti Lehel szerk. *Vallási kultúra a Kárpát-medencében*. (Studia Ethnologica Hungarica XVIII.) Budapest, L'Harmattan, 197-224.
- Csáji László Koppány 2018 How to become fundamentalist? (A Hungarian charismatic prophet's new religious movement in the Carpathian basin - an anthropological discourse analysis. *Sociology International Journal* 2 (3), 160-169. <https://doi.org/10.15406/sij.2018.02.00043>
- Csáji László Koppány 2017 A gyógyító érintés olvasatai: energia, rezgés, Szentlélek. In Lajos Veronika – Povedák István – Régi Tamás szerk. *Anthropology of Encounters – A találkozások antropológiája*. Budapest, Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, 141-160.
- Csáji László Koppány 2015 Csoda, pokoljárás és a digitális szakadék. Egy új vallási mozgalom legitimációs technikái a webes és weben kívüli diskurzusaiban. *Replika* 90–91(1–2):57-77.
- Csáji László Koppány 2013 „Dénes Próféta” (Péter Dénes) – a székely próféta. In Gazda József – Szabó Etelka *Leiki élet, vallásosság*. Kovászna, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 388-481.
- van Dijk, Teun A. 1985 *Handbook of Discourse Analysis*. I–IV. London, Academic Press.
- van Dijk, Teun 1997 *Discourse as Structure and Process*. London – Thousand Oaks, Sage.
- Fillmore, Charles 1976 Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences* 280 (1):20-32.
- Fillmore, Charles 1985 Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica* 6 (2): 222-254. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1976.tb25467.x>
- Fillmore, Charles 1994 Starting where the dictionaries stop: The challenge of corpus lexicography. In Atkins B.T.S. – Zampolli, A. szerk. *Computational Approaches to the Lexicon*. Oxford, Oxford University Press, 349-393.
- Fish, Stanley Eugene 1980 *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, Harvard University Press.
- Foucault, Michel 1998 (1970) A diskurzus rendje. In uő. *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor, 50-74.
- Foucault, Michel 2000 (1966) *A szavak és a dolgok*. Budapest, Osiris.
- Foucault, Michel 2001 (1969) *A tudás archeológiája*. Budapest, Atlantisz.
- Geertz, Clifford 2001 (1973) *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris, 304-323.
- Hollenweger, Walter J. 1997 *Pentecostalism-Origins and Developments Worldwide*. Peabody (USA), Hendrickson publishers.
- Hymes, Dell 1974 *Foundations of sociolinguistics. An ethnographic approach*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Hymes, Dell 1992 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás szerk. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés. II. kötet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 86-132.
- Imbert, Claude 2006 The register of knowledge: figures of knowledge and grasping the real. *Scientiae Studia* 4 (4):533-561.
- Kiefer Ferenc 2007 *Jelentélmélet*. Budapest, Corvina.
- Kleinhempel, Ullrich 2015 (2003) *Spiritual Experience in Orthodoxy and the Pentecostal Concept of the Works of the Holy Spirit. A Comparative Study*. Bucharest, University of Bucharest.
- Mace, John H. 2007 *Involuntary memory*. New perspectives in cognitive psychology series. Baskerville, Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470774069>
- Tátrai Szilárd 2011 *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011 *Kognitív szemantika. (egyetemi jegyzet)* Nyitra, KFE Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013 *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest, Osiris.

- Wallmann, Sandra 1986 Ethnicity and the Boundary Process in Context. In Mason, David – Rex, John ed. *Theories of Race and Ethnic Relations*. London, Macmillan, 227-245. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511557828.012>
- Weber, Max 2005 (1922) *Vallásszociológia*. Budapest, Helikon Kiadó.
- White, Harrison 1995 Network Switching and Bayesian Forks: Reconstructing the Social and Behavioral Sciences. *Social Research* 62 (4):1035-1063.
- White, Harrison – Mische, Ann 1998 Between Conversation and Situation: Public Switching Dynamics across Network Domains. *Social Research* 65 (3):695-724.